

95522

Bursa'da Dünden Bugüne Tasavvuf Kültürü - 2

297.7 BUR.D	Tas. No:
95522	Dem. No:
Türkiye İslamî Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi Kütüphane	

BURSA KÜLTÜR SANAT VE TURİZM VAKFI YAYINLARI
BURSA KİTAPLIĞI: 12

Bursa' da Dünden Bugüne Tasavvuf Kültürü - 2

ISBN
975-7003-11-4

Birinci Basım
Kasım 2003

Yayına Hazırlayan
Nahit Kayabaşı

Kapak
Salih Çokova

Baskı
Graphis Matbaa
Yüzyıl Mah. Matbaacılar Sitesi
1. Cadde No: 139, Bağcılar-İstanbul
Tel: (0.212) 629 06 07

Açık hava Tiyatrosu Yanı, Kültürpark-Bursa
Tel: (0.224) 234 49 12 (3 hat)
Faks: (0.224) 234 49 11
E-posta: bkstv@bkstv.org

TARİHSEL BAĞLAMDA SİVİL TOPLUM VE TARİKATLAR

Prof. Dr. Halil İNALCIK*

1. OSMANLI PATRİMONYAL DEVLET SİSTEMİ

Bugün kullandığımız “sivil toplum” gibi kavramların mahiyetini anlamak için tarihi gelişime bakmak elzemdir. Mesela günümüz Türkiye’sinde gerçek sivil toplumun öncelikle “muhalif” hareketlerle ilişkilendirilmesinin, öte yandan bu hareketlerin etkin olanlarının dini kisveye bürünmüş olmasının tarihten gelen bazı sebepleri bulunmaktadır. Bunun için, Osmanlı toplumuna ve devletine yeniden dönüp bakmak gerekmektedir.

Osmanlı Devleti, bugün anladığımız manada bir devlet değildir. Bir patrimonyal hanedan devletidir. Osmanlı’da devlet çeşitli din, etnik, kültür birlikleri üzerinde bir şemsiye teşkil ediyordu. Devletin, ortak bir ideolojisi, ortak bir dini, hatta ortak bir siyasi rejimi yoktu. Osmanlı Devleti, Sultan’ın merkezi hâkimiyetini tanıyan her grubu, kendi şemsiyesi altında koruyordu. İsteddiği ilk şart, Sultan’ın otoritesinin mutlak olarak tanınması idi. Buna misal olarak Balkan fütuhata bakılabilir. Yenilmiş olan devletin örgütlenmiş grupları, askeri statüde olan insanları aynen Osmanlı bünyesine malediyordu. Mesela XIV-XV. asırda Sırbistan’da, Bulgaristan’da, Arnavutluk’ta bulunan yerli aristokrasi, senyörler –ki yalnız askerlikle uğraşırlardı– bu tür bir politikaya konu olmuştur. Bu politika sayesinde bazı sancaklarda %35’e varan oranda Hıristiyan tımarlar oluşturulmuş, yerli aristokrasi bir nevi Osmanlı aristokrasisi olarak devam etmiştir. Osmanlı’nın dini politikası da aynı niteliği gösterir: İslam devletin resmi dini gibi görünse de Sünni İslam’a aykırı gruplar tanınarak onlara devlet içinde bir statü verilmiştir. O halde devlet nedir böyle bir rejimde? Başka bir yerde temel Osmanlı Devlet politikasını şöyle tarif ettim: Hazine-İktidar-Hazine. Yani, devlet gücü, merkezi bir hazinede mali güç toplama mekanizması olarak çalışmaktaydı. Mesela, Osmanlı her gittiği yerde kendi rejiminin tamamen dışında bir vergi sistemini, gelir kaynağı olduğu için, aynen kabul ediyordu. Siyasi güç, mali gücün o da siyasi gücün, artmasına bir araç sayılıyor, bu eklem böylece sürekli işliyordu.

*Bilkent Üniversitesi Tarih Bölümü

Hanedan, temel gücü temin ettiği için, daha doğrusu Sultan'ın şahsına bağlı bir askeri gücü ve merkezi bir bürokrasiyi idame eden başlıca vasıta olduğu için, vergi kaynaklarını garanti altına almak, hazineyi doldurmak kaygısını hep taşımıştır. Osmanlı Devleti'nde siyasi otoriteyi temsil eden vezir-i azamdır. Sultan'ın mutlak vekilidir.

Fakat onun yanında, başlı başına bağımsız ikinci bir kurum, defterdarlık vardır. Vezir-i azam defterdarın işlerine karışmazdı. Defterdarlığın ayrı idaresi vardı; kararları o verir, vezir-i azam tasdik ederdi. Bu yüzden de Osmanlı Devleti'nde çok zaman vezir-i azam ile defterdarın çatışmalarına şahit oluyoruz. Mesela, Kanunî devrinde İbrahim Paşa'yla İskender Çelebi'nin, Fatih zamanında Titrek Sinan'la Mahmut Paşa'nın çatışması gibi. Her iki Paşa'nın idam edilmiş olması Hazine'nin ne kadar önemli olduğunun bir göstergesidir.

Hazinenin bu kadar önemli olduğu bir siyasal yapı içinde, hazineyi denetleme kurumu olarak defterdarlığa bu kadar büyük bir otonomi tanınmasının sebebi, vergi örgütünün çok karmaşık bir sistem olmasıdır. Vergi kaynaklarını tespit işi, tahrir sistemi ile komisyonlar vasıtası ile yapılıyordu. Burada uzmanlaşmış bir bürokrasi söz konusu. Ondan sonra, bakaya vergileri toplamak için ayrı bir organizasyon yapılıyor. Yani Osmanlı'da çok gelişmiş bir maliye sistemi ve "defter tutma" sistemi mevcuttu. Mesela, Macaristan'da bir köydeki sipahinin durumu, merkezde, İstanbul'da defterler açılarak beş dakikada tespit edilebiliyordu. Çok gelişmiş merkeziyetçi, bürokratik sistemdi bu. Başlıca gayesi de gelir kaynaklarını tespit ve kontroldür.

Bazı çok bağımsız ve ceberut sultanlar (Yavuz Selim gibi) vezirleri dinlemez, devleti bizzat idare etmek isterdi. Fakat maliyeye gene karışmazlardı; çünkü çok karışık bir sistem olduğu için karışırsa altüst olacağından çekinirlerdi. Neden merkezi hazine bu kadar önemli? Evvela Sultan'ın merkezi otoritesini kurabilmesi için elinde, eyaletlerdeki kuvvetlere karşı, kendi otoritesini kabul ettirebilecek bir fiili kuvvet, bir ordu lazımdır. İkincisi, bir imparatorluk bürokrasisi kurmaktır. Nihayet öbür sultanlarla boy ölçüşecek ve reayayı cezbedecek ihtişamlı bir saray ve yardımcıları için parasal güç gerekliydi. Bu hususlar eski İran'a kadar geriye götürebileceğimiz Doğulu iktidar kavramlaştırmasının esasıdır. Osmanlı, Fatih Devri'nden itibaren kendini İran ve Hindistan'daki hanedanlardan kenarda hissetmişti. Onların seviyesine çıkmak için aynı yolu izlemiştir.

Özetle Osmanlı İmparatorluğu'nun temel siyaseti, Hazine-İktidar-Hazine bilinciyle başlıca merkezi hazineyi kurabilmek doğrultusundadır. Bu merkezi hazineyi kurabilmek doğrultusundadır. Bu merkezi hazine iki türlüydü: Birisi günlük masrafların yazıldığı hazine, ikincisi, ihtiyat hazinesi. Bu ihti-

yat hazinesi Yedikule’de idi. Sonra Saray’a intikal etti. Büyük teşebbüsler karşısında dış hazine iç hazineden ikraz yapıyor, oradan gümüş alınıyor ve iade olunuyor. Başka bir nokta yine gelir kaynaklarıyla ilgili: Osmanlı Devleti köylü sınıfını gayet bilinçli bir şekilde koruyor. Köylü aleyhine mahalli hareketi yasaklıyor. Sipahinin, reyanın üretim gücünü azaltan hareketleri, kanunları önlüyor. Yani nereye giderseniz Osmanlı bürokrasisinde, reyanın himayesi, devlet bürokrasisinin temel politikasıdır. Herkesi Sultan’ın mutlak otoritesine tabi kılmak gibi bir yönetim anlayışı da, bu himaye politikasından kaynaklanıyor. Osmanlı her gittiği yerde mahalli feodal kuvvetleri bertaraf etmiş, yahut kendi askeri sistemiyle bütünleştirmiş, böylece köylünün istismar edilmesini önlemeye çalışmıştır.

Osmanlı kanunları incelenirse görülür ki, her yerde bürokrasiyi bilinçli olarak takip ettiği politika, reayayı himaye etmektir. Himaye (patronage-protection) temel bir devlet siyasetiydi. Çünkü Osmanlı Devleti’nde servet yaratan esas kaynak tarımdı. Nüfusun %90’ından fazlası tarımla uğraşmaktaydı. Sipahi ordusunun dayanağı, köylüden aldığı resimlerden ibaretti. Tarımın verimli işlemesi içinde köylünün himayesi lazımdı. Çifhane sisteminde devlet, tarım arazisini miri arazi olarak tanımlar. O arazi de köylünün işlettiği arazidir.

Demek ki devlet köylüyü korumakla aslında kendi kaynaklarını korumuş oluyordu. Burada yine aynı düşünce hâkim: Hazine-İktidar-Hazine. Mesela bir vali gönderiyor, köylüyü eziyor; gayri kanuni vergiler alıyor, onları angaryada kullanıyor. Ama köylü, kadı yoluyla şikâyet etmek, arz-ı mazhar göndermek hakkına sahipti. Her vergi veren insan, en yüksek otorite olan Sultan’a doğrudan doğruya şikâyetini eriştirebilirdi. Devlet bunun temini için tedbirler almıştı.

Himayenin çeşitli mekanizmaları vardı. Büyük bir kitleyi ilgilendiren şikâyet vukuunda köylü, kendi aralarından temsilci seçerek heyet halinde Divan-ı Hümayun’a gönderirdi. Sultan bunu perde arkasından dinlemek mecburiyetindeydi. Bunu, en güçsüz ferdin, en yüksek otoriteye, haksızlıkları gidermek için erişme hakkına sahip olduğu bir adalet anlayışı olarak tanımlayabiliriz. Bu adalet anlayışı, esasen Ortadoğu devlet kavramlaştırmasında en belirleyici kavramsal öğedir.

Gene de, bu idare ve devlet anlayışını abartmaya gerek yoktur. Sonuçta, temel mesele “ben köylüyü korursam devlet zengin olur, devlet zengin olursa benim kudretim devam eder” şeklindeki denklemi gerçekleştirmektir. Bu denklem, Osmanlı devlet sisteminin temel prensibi sayılıyor. Bu temel politika batı monarşilerinde de var ve başlıca merkantilizm şeklinde tezahür ediyor.

II. DEVLET VE SİVİL TOPLUM

Tüm Osmanlı toplumu, mutlak egemen, patrimonyal bir hükümdara bağımlı iki büyük sınıftan oluşurdu: Sultan'ın otoritesini temsil eden askeri sınıf; düzenli ordu mensupları, saray ve bürokrasi, ulema bu askeri sınıfa dahildir. Ve üretimle vergi veren reaya. Reaya arasında müslim ve zimmi ayrılığı vardı. Esas kaygı, vergi kaynaklarını korumak ve azamiye çıkarmak olunca, devlet öteki meselelerle fazla ilgilenmemiştir. Kamu, bayındırlık işleri ve sosyal faaliyetleri vakıflar yerine getirmekte idi. Grupları, kurumları, olduğu gibi yerinde bırakmış, bunların içişlerine karışmamıştır. Şehirlerde mahallelere değil, yalnız pazara karışırdı devlet. O zaman, sivil toplum, yani üretken (productive) sınıflarla devletin teması ne olmuştur, nasıl olmuştur? Bunun için bir müessese var Osmanlı sisteminde. Her grup, mahalle, aşiret veyahut gayri müslim cemaat, kendi temsilcisini, kethüdasını seçiyor. Mesela patriklik: Metropolitler bir araya geliyor patriği seçiyor. Padişah ona berat verdiği zaman, o resmen gayri müslim cemaatle devlet arasında aracı, yani o cemaatin mümessili sayılıyor. Kethüdalık bu fonksiyonun genel ifadesidir; gruplar kethüdayı seçer, sultan ona otorite sağlar.

Bu cümleden anlaşılacağı üzere, Yeniçeri Ocağı'nın Sultan'la, devletle, hükümetle temasını sağlayan bir yeniçeri kethüdası vardı. Esnaf kendi adamları içinden bir kethüda seçer; o kethüda, devletle hükümetle esnaf loncası arasındaki vergi, vesaire bütün nizamları görüşerek tayin eder. Her mahallenin ayrı kethüdası vardı. Bu kethüda, daha sonra muhtar oldu. Aşiretlere gelince: Osmanlı Devleti aşiretleri ufak cemaatlere ayırmıştır. Her cemaatin başında bir kethüda vardı.

Bu anlamda Osmanlı Devleti bir şemsiye devlettir. Bu şemsiyenin altında her türlü sivil topluluk vardı. Osmanlı Devleti bu toplulukları, teşkilatları bozmak istememiştir. Bu istediği, onlardan gelir elde edebilmesi. Dolayısıyla, Osmanlı Devleti, sivil idareye sahip grupları bu yüzden desteklemiştir. Mesela patrikliğin veya esnaf teşkilatının iç işlerine karışmamıştır. Bunlar kendi kethüdalarını müdahalesiz seçebilmekteydiler. Bir başka örnek aşiretlerdir. Osmanlı Güneydoğu'da aşiretlere hiç karışmamış, onların "bey"ini kethüda gibi kabul etmiştir. Devlet beye aşiretini kendi âdetlerine göre idare etmesi imkânı vermekte, ondan para değil, seferberlikte belirli sayıda asker vermesini istemekteydi. Bu açıdan Osmanlı Devleti Max Weber'in tanımladığı anlamda gelenek (tradition) izleyen tipik bir patrimonyal devlettir: Geleneksel kurumları ve değerleri kanunlarla muhafaza etmek, Osmanlı Devleti'nin temel politikasıydı. Bununla beraber geleneğin devam etmesinin temel şartı, Sultan'ın otoritesine ve gelir kaynaklarına zarar vermemesiydi.

Geleneksel sosyal, sivil kuruluşlar ve topluluklar, bu sistem altında var-

lıklarını devam ettirmiştir. Onun içindir ki XIX. yüzyıla gelindiğinde, Osmanlı İmparatorluğu içindeki bütün organize kurumlar su yüzüne çıkmıştır. Siyasi şemsiye gidince hepsi, millet olarak (Yunan, Sırp, Bulgar), tarikat, esnaf teşkilatı sosyal organizasyon olarak etkin bir konum kazanmıştır.

Osmanlı Devleti'nde merkezi güç çok kuvvetli olmakla beraber sosyal dokuya yön vermek, onu değiştirmek fonksiyonunu üstlenmemiştir. Çünkü ortak bir ideoloji yoktur, ortak müesseselere bu sistemde ihtiyaç yoktur. Temel endişe Hazine-İktidar-Hazine eksenini etrafından teşekkül etmiş geleneksel düzenin bozulmamasıdır.

Öbür yandan, kendi çıkarı ve gayesi için devlet, grupları, sosyal hareketleri, sosyal kuruluşları kendi iradesine tabi kılmıştı. Kendi otoritesine karşı koyan, hazinesine zarar veren mahalli teşkilatları bertaraf etmekte hiç tereddüt göstermiyordu. XVIII. yüzyılda, ayan mahalli kudret kaynaklarına hâkimdi ve köylü de artık himayeyi ayandan bekliyordu. Bu, devletin hikmeti vücudunu terketmesi, şemsiyenin kırılması anlamına geliyordu. Rumeli'de Hıristiyan halkların milli devlet bilinci de, bu dönemde ortaya çıktı. Osmanlı rejimi "commonwealth" karakterini kaybetmişti.

Dini-sosyal organizasyonlar olarak tarikatların rolü bu gelişmeler içinde belirgin hale gelmiştir. Tarikatı, bir din kurumu; bir sosyal örgütlenme yahut sosyal bir hareketin, ihtiyaçlarına, ideallerine tercüman olan bir kurum olarak ele alabilirsiniz. Tarikat inançlarıyla sosyal ihtiyaç ve hedefler arasında bir paralellik ve dayanışma bulabilirsiniz. Belli bir sosyal sisteme tercüman olduğu, onun ihtiyaçlarını aksettirdiği için, tarikatlar şehirde, kırsal sektörde yahut göçebe toplumlarda, farklılık göstermiştir.

Osmanlı Devleti'nin kuruluş asırlarında, şu gerçeği tespit edebiliriz: Anadolu'daki nüfusun önemli bir bölümü göçbedir. Doğu Rumeli'de, Dobruca'da çok kuvvetli göçebe-yörük yerleşimleri olmuştur. Bunların nüfusu bazen %15'e kadar çıkıyor Batı Anadolu'da. Bunlar, hayat tarzları, siyasi güce bakışları, sosyal-ekonomik ihtiyaçları açısından şehirliden ve köylüden farklıdır. Şehirli olsun, köylü olsun devletin himayesine şiddetle muhtaçtır. Köylü, müdafaası olmayan, kırsal her zaman eşkıya, asker tehdidi altında kaybolmuş bir topluluktur. Şehir, surlara sahip; daha emin. Köylü; kuvvetli iradesini, emrini yürütebilen bir merkezi otorite ister ki, himaye sağlayabilsin. Onun için Sultan'ı merkez iradeyi, kendi emniyeti için olmazsa olmaz şart görür. Bu adeta devletin politikası ile köylünün ihtiyacı arasında bir meşruluk bağıdır.

Fakat Yörük-Türkmen, Osmanlı İmparatorluğu'nda hem çok büyük bir kitleydi, hem de devletten kopuktu. Yörükler, Orta Asya'dan gelen aşiret yapısını temelde devam ettirmişlerdir. Aşiret yapısının ideolojisini temsil eden

tarikatlardan Yeseviye, Haydariye ve Abdallardan kopup gelen Türkmen, İslam'ın kurallarına, İslam'ın şehirli-tüccar dokusuna uymazdı; dahası devlet himayesine bir köylü kadar ihtiyacı yoktu. Türkmen kendi kendine yeter; onun siyasi-sosyal yapısını, siyasi kudretini temsil eden kimse aşiret; imparatorluğun düzenine, büyük çekirdeğe kaynaşmış ayrı bir toplum (segmented) şeklinde kalmıştır.

Fakat, merkezi devlet kurulduğu zaman bütün gelir ve güç kaynaklarını kendi emrinde kullanmak ister. Onun için, aşiretin potansiyelini kendi emri altına almak ister. Bunun için tahrir emri tayin ederek, vergiye esas teşkil edecek nüfus, gelirler, mal varlığı tespit ettirilirdi. Ancak tahrir emirleri devlete karşı bazı huzursuzlukların meydana gelmesine de sebep olmuşlardır. Bunlardan birisi, 1526-27'de Kanuni'ye karşı yapılan isyandır. Bu yılda, Kayseri-Sivas-Yozgat bölgesinde büyük bir Türkmen ayaklanması meydana gelmiştir. Bunun sebebi, tahrir komisyonunun Türkmenlere haksız vergi yüklemesiydi. İtiraz eden Türkmenler tahrir için gelen komisyonu bertaraf etmişler ve ayaklanma bölgedeki diğer Türkmen gruplara bir yangın gibi yayılmıştır.

Osmanlı ekonomisinde topraktan daha büyük ihtiyaç ekmek içindir. Devletin vergi kaynağı kaybı anlamına gelecek bir işe girererek, fetih teşebbüsünde bulunduğu ülkelerden yerleşik reayayı getirip çalıştırması beklene mezdi. Bu sebeple devlet göçebe-Türkmenleri bile emek havuzu (labour pool) olarak görmüş ve kullanmıştır. Bina, köprü yapımında, demir madeni işletiminde, piriç hasat etmede, tuz çıkarmada, her yerde Yörükler kullanılmıştır. Bu da tabii bir nevi esaretti. Onun için en eski zamanlardan beri Osmanlı Devleti, Türkmen-Yörük ayaklanmalarına maruz kalmıştır. Şeyh Bedrettin hareketi, Dobruca'da bir Yörük ayaklanmasıdır. Bu, Yörükler'in ideolojisini, devlete karşı temsil eden tarikat bağlantılı, heterodoks bir hareketti. Heterodoks tarikat, devlete karşıdır. Devletin kendi göçebe halkını esir gibi kullanmasına karşıdır. Osmanlı İmparatorluğu'ndaki büyük isyan hareketleri bu Türkmenler'in (Alevilerin) yerleşme sahalarını içerir.

Bunları harekete geçiren ideoloji, Alevilik, Kızılbaşlık, ilk devirlerde Abdallık idi. Bunların bir uzantısı şehirlerde, esnaf teşkilatıdır. Yukarıda belirttiğimiz gibi esnaf bağımsız örgütleri temsil eder. Fakat devlet narh sistemini esnafa uyguladığı veya orducu adıyla sefere sürdüğü için, esnaf devlete karşı her zaman dost değildir. Devlet, kontrol dışındaki koltuk esnafını takibata uğratar. Esnafın da devletten büyük şikâyetleri olmuştur. Gizli, devlete karşı bir tarikat olarak Melamilik, şehirlerdeki esnafın protesto ifadesidir. Şöyle hülâsa edelim: Osmanlı Devleti'nde dışlanmış, segmented bir grup olarak esnaf, Yörükler, Kızılbaşlar, Türkmenler, devlete karşı sivil protesto hareket-

lerini temsil eden en büyük gruplardır.

Bir makalede (Sultan and Derwish) devlete şiddetle karşı olan ve Yörükler'in ideolojisini temsil eden bir şeyhi; Otman Baba'yı inceledim. *Otman Baba Menakıbnamesi*, tarihi bir metindir. Onun hayatını günü gününe takip eden Küçük Abdal bütün hareketlerini, sözlerini, doğru olarak geçirmiştir. Tarikatların devletle münasebetlerini, bağımsız (segmented) grupların mukavemetini, karşı ideolojilerini Otman Baba'nın hayatı göstermektedir.

Bunun bir tasavvuf, bir ideoloji yanı var tabii, ideoloji tarafı, sünnilige karşıtlığında kendini gösterir: Otman Baba, ben diyor, hem Muhammed'im, hem İsa'yım, hem Musa'yım. İkincisi, ben diyor, Kutbu'l-Aktabım, kâinatım, dünyanın ekseniyim, başlangıçta bütün tarikatların ana gövdesine teka-bül eden tarikat Abdalizm'dir. İlk büyük tarikat şeyhleri Abdallar'dır. Abdal Musa, Kaygusuz Abdal, Yunus Emre, Otman Baba. Bunların hepsi Abdaldır. Abdalizm diye bir felsefe var. Bunu Küçük Abdal, *Menakıbname*'de Otman Baba'nın ağzından çok güzel anlatıyor. Abdalizm, gayet radikal bir tarikatır. Tarikatın inancına göre, Kutbu'l-Aktab (dünyanın etrafında döndüğü eksen) vafına sahiptir. Aynı zamanda mehdi, cemiyette olan bütün adaletsizlikleri kaldıracak Tanrı elçisidir. Ve toplum büyük felakatlere sürüklendiği zaman o artık velayeti bırakır ve bu dünyadaki saltanata sahip olur. Çünkü bu dünya yüzünde, Tanrı'nın mümessili olarak adaleti geri getirecektir. *Menakıbname*'de sık sık söylenen şudur: Nübüvvet ve Velayet ayrılmaz. Ben diyor Otman Baba, hem nübüvvet hem velayeti temsil ederim. Tanrı'nın emirlerini duyabilen, bu dünyaya aktarabilendir velayet sahibi olan; Ali gibi. Bu inanca göre Ali'nin vahiy ilişkisi devam ediyor Tanrı'yla. Abdalizmin, Aleviliğin temeli Velayetin nübüvvetle beraberliği inancından kaynaklanıyor.

Velayet, devlet hâkimiyetinin de üstüne çıkan bir hâkimiyet. Çünkü veli veya kutb hem bu dünyadaki hadiseleri, hem öbür dünyadaki olacakları kontrol eder. Kutbu'l-Aktab vardır. Abdallar buna inanıyor; O ne söylese, Tanrı'nın buyruğudur. O, kendini belli etmez; mezarı da belli değildir. Malı yoktur, ailesi yoktur, mutlak fakr içindedir. Devletin hiçbir şeyini kabul etmez; sadaka kabul etmez. Mal düşkünlüğüne ve riyakârlığa şiddetle karşıdır.

Kutbu'l-Aktab olan kimse, bu dünyada devrin hâkimidir. Türkmenler'in mehdi ve kutb inancını gerçekleştiren yegâne adam, Şah İsmail diyor ki; iki âlemde sultandır Kalender. Hem öteki, hem bu âlemde. İşte Kutbu'l-Aktab, saltanata el koyuyor. Şeyh Bedrettin aynı görüşte. O, Dobruca'ya gitti. Yörükler, Türkmenler arasına. Artık dedi, bu fetret devrinde, dünyanın sonu gelmiştir. Ben Kutb-ül Aktab olarak dünyaya yeni nizam vereceğim diyerek, saltanat iddiasında bulundu.

Saltanat iddiasında bulunan Otman Baba da aynı şekilde, bu devlet yıkıl-
sın diyor, ben devleti yıkacağım diyor, sıradan, güçsüz halk kitleleri, Sul-
tan'a karşı, devlete karşı, onu destekliyor.

Otman Baba şehirlerde, kendi iç sosyal yapısını, teşkilatını muhafaza
eden ve devletle münasebetini kethüda ile tanzim eden gruplarla devlet ara-
sındaki çatışmaları aşırı bir biçimde simgeler. Söz konusu çatışmanın mahi-
yetini daha iyi görmek açısından bu devletin sosyal sınırlarının ne olduğuna
bakmak gerekir.

Patrimonyal Devlet, hükümdar ve onun iktidarını temsil edenleri onun
için vergi toplayan gruplardan oluşmuş belli bir organizasyondur. Yukarıda
gördük ki, aslında devletin üzerinde yükseldiği zemin, yani toplum, iki bü-
yük sınıfa ayrılmaktaydı. Birisi, ulemayı da kapsayan askeri sınıf; ötekisi si-
vil toplum dediğimiz reaya, tüccar ve esnaftan oluşan üretken (productive)
sınıf. Gizli veya açık çatışma, bu üretken, vergi veren sınıf ile devlet arasın-
daydı. Devlet o zaman askeri grubun kendisiydi, devletin çekirdeği olarak
milletten veya milletin iradesinden, ülkesinden söz etmek mümkün değildi.
Ülke veya reaya devlete hizmet eden, bağımlı bir araçlar durumunda idi.
Devlet hanedandan, hanedan iktidardan ibaretti.

Devletin kendi gayeleri, hedefleri, çıkarları evvel emilde, fazla gelir elde
etmek, vergi toplamaktı. Sonra, bu vergi kaynaklarını azamiye çıkarmak için
sivil toplum dediğimiz reaya sınıfına nizam vermek; kendi maksatları için
onu organize etmektir. İşte çatışma da bu noktada başlıyordu.

Bir misal vereyim: Askeri sınıf ister ki, aldığı lüks kumaşların kalitesin-
de düşüklük olmasın. İpekli kumaş, kemha giyecek. Tabii halk giyemez o
kemhaları... Malların kalitesinin tayini için ihtisab kanunları çıkarır devlet.
Enteresan bir kanun elimizde mevcut; Bursa ihtisab kanunu. Bursa'da paza-
rı, üretimi düzenleyen bir kanun. Müfettiş gönderiyor İstanbul'dan Sultan.
Müfettişin düzeltmek istediği noktalar enteresan. Kemhacılara gidiyor.
Kemhanın çözgü telleri 8.000 tel olacak. Boyaları Hindistan'dan ithal edilen
kök boyası değil, yerli boya kullanılmış. Bütün bunlar nizamlara aykırı sayı-
lıyor. Esnafa soruyor: Kaliteyi niye böyle bozdunuz? Esnafın itirafı çok en-
teresandır: Efendim, orta sınıf da kemha istiyor, daha ucuza istiyor. Daha
ucuza yapmak için biz kaliteyi düşürüyoruz.

Pazarın genişlemesi olgusuyla karşı karşıyayız burada. Mesela, Bursa'da
50 kemhacı var. Devlet onların adedini ve mallarının kalitelerini tespit etmiş.
Fakat öbür tarafta bakıyorsanız, kemhacılar 50 yerine 100 olmuş. Bazıları
ihtisab kanunlarından kaçmak için şehrin dışında kemha tezgâhları kurmuş-
lar; ucuza mal ediyorlar, halka satıyorlar. Yani büyük şehirlerde Pazar, talep
artıyor. Bu talep karşısında yeni kemhacılar ortaya çıkıyor, talebi karşılayan

yeni bir ekonomik genişleme meydana geliyor. Devlet derhal yasaklarını koyuyor, müdahale ediyor, 50'den fazla kemha dokuyucusu olamaz diyor. Kaliteyi, halkın alacağı gibi değil, asker sınıfının alacağı tayı ediyor kanunla.

Yani iktisadi kuvvetlerin, normal olarak getirdiği gelişmelere karşı devlet, askeri sınıfın çıkarlarını gözeten kısıtlamalar koyuyor.

Sivil toplum, kendi ekonomik kanunlarını, oyun kurallarını takip etmek isterken, devlet kendi menfaatleri için kontrol sistemi kurmak istiyor. Diyebiliriz ki, ekonomimizin bugüne kadar uğraştığı iş hep bu olmuştur: Devlet kontrolü karşısında grupların kendi özerkliklerini kazanma mücadelesi.

Aynı şey, cemiyetimizde, kültür ve ideoloji bakımından da geçerlidir. Segmented bir cemiyetiz biz. Bu segmented grupların, arzularını ve protestolarını temsil eden bir ideolojik yapılanma olması lazım. Din ve tarikatlar, böyle bir yapılanmanın zemini olarak algılanıyor ve bu fonksiyonu görüyor. Fakat sosyal problemlerin din kisvesi altında kendini göstermesi, modern bir toplum yapısını gerçekleştirmiş toplumlar için söz konusu değildir. Segmented gruplar, kendi protestolarını bu dini ideolojilerle ifade ediyor ve mücadelelerini ona dayandırıyor. Ekonomik, sosyal problemler dinde ideolojik bir ifade buluyor. Mesela türban takan, belli bir siyasi partiye yönelen grupların sosyal ve ekonomik durumları açıkça farklıdır. Durumlarına kuvvetli bir ifade vermek için tabii, dini bir ifade tarzı bulmak lüzumunu hissediyorlar. Bir bakıma tarikatlar bu ifade tarzını temin ediyor. Bugün Pir Sultan Abdal ideolojisi neden Sivas, Kayseri, Amasya'da? Çünkü burası, Danişmentlilerden beri kuvvetli Türkmen yerleşme sahasıdır. Bugün başka siyasi ideolojiler çıkıyor ama geleneksel cemiyetlerde veya segmented gruplarda tarikatlar, din ve inanç sistemi hâlâ etkili olabiliyor.

Bu yazıda, tarihe inmeden soyut modellerle, paradigmalarla hareket etmenin bizi, olayların gerçek anlamını kavramadan yoksun bırakacağı gibi, yanlış sonuçlara götüreceğini de vurgulamak istedim.